

PATRONAGE ONDER DE AARTSHERTOGEN

De broederschap van Sint-Jozef te Gent (1604-1621)

Stéphanie Verbrugghe

*Maar zonderling te Ghendt
Is't Broederschap bekent
Tot uwen lof verheven
En uytsteekt boven Al:
Waer inne staet geschreven
Een wonder groot getal
Devotelyk genegen
Te vechten voor u Eer.
Dus jont dat uwen zegen
Nog daegelycx meer en meer.¹*

Recent werd een ledenlijst ontdekt in een ruimte achterin een kast in de Heilig-Kerstkerk te Gent. Het boek, omgeven door rood fluweel en een band van zilverwerk, ingelegd met halfedelsteen, was er in vergetelheid geraakt nadat het in 1956 door Maurits Gyseling werd geïnventariseerd. Met de hulp van Geert van Bockstael en de huidige pastoor, Toon Suffys, dook het in de lente van 2015 opnieuw op en verhuisde het naar het Rijksarchief Gent, waar het vandaag beschikbaar is voor inzage.

De geschiedenis van het boek reikt terug tot 1618, toen het in opdracht van de Vier Leden van Vlaanderen werd vervaardigd (ze hadden er een som van honderd florijnen voor over) als nette kopie van een ouder ledenregister. Het werk werd verfraaid met de wapenschilden van de respectievelijke Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije), en ten geschenke gedaan aan de broederschap van de Heilige Jozef. Deze begiftiging was niet zonder symbolische waarde. Door erin te slagen de andere Leden te doen betalen voor een geschenk

---

¹ M. Pauli, *Handt-Boeckken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, p. XII-XIII.

Afbeelding 1. Ledenlijst. RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 518.

aan een broederschap in Gent, bevestigde de stad haar vooraanstaande positie binnen Vlaanderen – ze was, in de woorden van Cornelis vander Meeren, *Hoofdstadt van het Graefschap van Vlaenderen*.²

² M. Pauli, *Handt-Boekxken*, p. III.

Dat de stad deze broederschap koos om haar statement te maken, is niet verwonderlijk. De broederschap van de Heilige Jozef was, ondanks haar vestiging in de nogal marginale parochie van Heilig Kerst, in een jonge en weinig opzienbarende kerk, uiterst prestigieus. Ze telde onder haar leden onder meer schepenen uit Gent, telgen uit de hoogste adel van de Nederlanden, enkele van de meest invloedrijke hovelingen, en zelfs leden van vorstelijke families. Maria de Medici, Isabella van Bourbon en de infante Anna hadden zich in de ledenlijst ingeschreven, en ook keizer Ferdinand van het Heilig Roomse Rijk trad toe met zijn volledige gezin. De belangrijkste troef van de broederschap was echter dat ze onder aartshertogelijk patronage stond.

Het belang van patronage in de vroegmoderne tijd mag niet onderschat worden. Het omvatte meer dan louter geldelijke giften of wettelijke bescherming. Patronage was een materiële veruiterlijking van de band tussen de aartshertogen en in dit geval een lokale broederschap, een band die in de vroegmoderne ‘politics of intimacy’ goud waard was. De term ‘politics of intimacy’ werd aanvankelijk in het kader van de opkomende *court studies* beklonken.³ Het verwijst naar het vroegmoderne idee dat nabijheid tot de vorst ook politieke voordelen met zich meebracht. In die optiek kon een ceremoniële post als *gentilhombre de la cámara* even waardevol zijn als een benoeming in de provinciale Staten. Zelfs een louter ceremoniële post zonder formele macht verschaftte immers toegang tot het oor van de vorst, en bood zo een zekere mate van invloed. Besluiten over het lot van de Nederlanden werden evengoed in de aartshertogelijke slaapkamer genomen als in een plechtige vergadering. De aartshertogen verankerden zich ook in hun nieuwe gebieden door ook banden met lokale machtsspelers en projecten aan te gaan.

Met name op kerkelijk vlak zouden de aartshertogen actief hun rol als patronen bevestigen. De beeldenstormen, de veelvuldige invallen van uitheemse legers en de calvinistische republieken hadden de kerkelijke structuren in puin achtergelaten. Talloze kloosters en abdijen waren verwoest, en vele clerici waren vermoord of verjaagd of hadden voor bekering gekozen. Zodra de situatie op militair vlak enigszins gestabiliseerd was (met als keerpunten de val van Oostende in 1604 en het afsluiten van het Twaalfjarig Bestand) werkten de aartshertogen dan ook aan het herstel van kerkelijke infrastructuur en de implementering van de besluiten van het Concilie van Trente. Persoonlijke vroomheid lag vermoedelijk deels aan de basis van deze inzet. Het politieke belang van religie vormde een

---

³ D. Raeymaekers, *‘One Foot in the Palace’: The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621*, Leuven, 2014, pp. 24-28.

andere stimulans. In de woorden van Luc Duerloo: ‘*in early seventeenth century Europe, uniformity of religion was generally regarded a prerequisite for political stability*’.⁴ Sinds oudsher had de dynastie van de Habsburgers zich verbonden met het katholicisme – zozeer dat men aan deze religieuze dimensie van het politieke leven een nieuwe term toekende, de *pietas austriaca*, en, specifiek voor het bewind van de aartshertogen, de *pietas albertina*.⁵ De aartshertogen streefden naar een gebied dat verenigd was in het katholicisme en dat trouw was aan de verdedigers van dit katholieke geloof – zichzelf.

Patronage werd ingezet als één van de middelen om dit ideaal te bereiken. Doorheen de Nederlanden financierden en steunden Albrecht en Isabella de heropbouw van talloze kloosters, kerken en abdijen. Ze sloegen hiermee verschillende vliegen in één klap: niet alleen werd de kerkelijke infrastructuur hersteld, onontbeerlijk voor de verspreiding en bevestiging van het tridentijnse katholicisme, maar tegelijk breidden de aartshertogen hun eigen invloed uit in lokale gemeenschappen. Ze waren vaak aanwezig bij het leggen van de eerste steen, of werden zichtbaar gemaakt door een verwijzing naar hun patronage.⁶ Van de gesteunde instelling werd verwacht dat ze zich zou inschrijven in het Habsburgse dynastieke project (al was het alleen maar omwille van het prestige dat zulke aartshertogelijke steun met zich meebracht).

Uiteraard konden de aartshertogen niet elk klooster of project steunen. De keuze werd weloverwogen gemaakt. Luc Duerloo zag drie voorwaarden waaraan voldaan moest worden voor Albrecht en Isabella patronage overwogen. Ten eerste moest er een lokale speler zijn die het project zou coördineren en ondersteunen. Ten tweede moest deze lokale speler toegang hebben tot het hof. Een laatste, en zeker niet onbelangrijke voorwaarde was dat het project moest passen binnen de waarden van het aartshertogelijk regime. Wanneer aan deze drie voorwaarden werd voldaan, gaven de aartshertogen hun steun en zetten ze de elite aan hun voorbeeld te emuleren.⁷

De broederschap van de Heilige Jozef, is een mooi voorbeeld van de aartshertogelijke patronage in Gent. In dit artikel zal het ontstaan van deze broederschap onder de loep worden genomen. Waarom steunden de aartshertogen een vereni-

⁴ L. Duerloo, *Dynasty and Piety. Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars*, Surrey, 2012, p. 224.

⁵ Zie ondermeer L. Duerloo, *Dynasty and Piety*, pp. 43-44.

⁶ De kapel waarin de broederschap van de heilige Jozef gevestigd was, werd bijvoorbeeld opgeluisterd door een schilderij van het aartshertogelijk wapenschild.

⁷ L. Duerloo, ‘Patronage, Painting and Faction. Rubens, the Archducal Court, and its Network from the Franche-Comté’, in L. Delobette en P. Delsalle (eds.), *La Franche-Comté et les Anciens Pays-Bas, XIIIe-XVIIIe Siècles*, Besançon, 2009, pp. 458-459.

ging in een perifere wijk, in een relatief arme kerk? Of, in andere woorden, hoe paste deze broederschap in het patronagemodel van Duerloo? En in welke mate speelde Gent zelf een rol hierin?

Verscheidene aspecten van de eerste jaren van de broederschap zullen belicht worden. In een eerste deel wordt de nominale stichtster bekeken. Meerdere bronnen duiden de aartshertogen aan als oprichters van de broederschap: het Franstalig broederschapsboekje vermeldt dat *'passé quelques années est instituee en la ville de Gand une confrerie souz la protection de la tressacree Vierge Marie et du glorieux Patriarche S. Ioseph, et ce par l'authorité du S. Siege Apostolique, à l'instance des Serenissimes Albert et Isabella, archiducqs'*.⁸ Echter, hoewel de aartshertogen ongetwijfeld hun invloed hebben aangewend om toestemming en aflaten van de paus te verkrijgen, waren zij niet de initiatiefnemers. De Nederlands-talige vertaling zet ons op het spoor van een andere persoon, wanneer gesteld wordt dat *'onze genadige Princen daer toe verwekt zynde door d'Edele ende godt-vrugtige Suster Magdalena van Trazegniers, Cluyseners van de voorzeyde Kerke van S. Salvador'*.⁹ Wie was Magdalena, en hoe kwam ze in een kluis in een Gentse kerk terecht? Welke banden had ze met het hof? De antwoorden op deze vragen zullen ons toelaten de eerste twee criteria van Duerloo's patronagemodel te evalueren.

De evaluatie van het derde criterium noodzaakt een korte schets van de aartshertogelijk cultuurpolitiek. Gezien de omvang van een dergelijke onderneming, en de literatuur die aan dit onderwerp reeds besteed werd, zal in dit artikel specifiek naar de plaats van twee patroonheiligen van de broederschap in de context van de vroege zeventiende eeuw gekeken worden. Maria, aan de ene kant, representeerde een oude heilige die reeds in de late middeleeuwen aan de Habsburgse dynastie gebonden was. Jozef was daarentegen een relatief jonge heilige. Na eeuwen van verwaarlozing kende zijn cultus in de vroegmoderne tijd twee verbonden groeipolen: in Mexico en in contrareformatorisch Spanje. Hoe kwam hij in de Nederlanden terecht, en hoe werd hij ingezet in de aartshertogelijke politiek?

In een tweede deel, opgesplitst in een stuk over het hof en een stuk over Gent, zal de stichting zelf uitgelicht worden. Wie waren de eerste leden? Waren het hovelingen, of lokale machtshebbers? Zoals we zullen zien, lag het zwaartepunt in dit stichtingsjaar vooral in handen van het hof. Slaagden de aartshertogen erin hun voorbeeld te laten navolgen? En wat was de positie van de stad in dat alles? Groeide na verloop van tijd het aantal Gentenaren in de broederschap? In welke

⁸ M. Pauli, *Manuel de la Confrerie du Glorieux Patriarche S. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1621, sf.

⁹ M. Pauli, *Handt-Boekcxken*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, p. IV.

mate had de stad invloed in de broederschap? Veranderde haar houding jegens de vereniging doorheen de tijd? Voor deze vragen zullen beantwoord worden, zal eerst een blik worden geworpen op de bewaarde bronnen.

1. Bronnen

De broederschap liet relatief rijke bronnen na. We beschikken over niet minder dan drie ledenlijsten. De oudste noteerde de inschrijvingen alfabetisch en per jaar tussen 1604 en 1619, met latere, overwegend ongedateerde aanvullingen.¹⁰ De ledenlijst kent een vervolg in het tweede, lijvige boek, dat de periode tussen 1620 en 1654 beslaat.¹¹ Gezien de tijdsspanne zal deze lijst in dit artikel niet benut worden, maar de dikte ervan toont aan dat de broederschap geen eendagsvlieg was. Ze kende een groot aantal inschrijvingen ook na de dood van de aartshertogen. Tenslotte werd een luxueus afschrift van het eerste register gemaakt, besteld en betaald door de Vier Leden van Vlaanderen, als een geschenk aan de broederschap. Het somt niet alleen de leden op, maar geeft ook overzichten van gefundeerde missen en geschenken, en een aanvullende ledenlijst van 1904 tot 1909.¹² Tot voor kort lag het verborgen in de Heilig-Kerstkerk, maar het wordt nu in het Rijksarchief te Gent bewaard.

De informatie uit de ledenlijsten kan aangevuld worden met twee gedrukte boekjes: een Franstalig origineel, uitgegeven in 1621, vlak na de dood van de aartshertog en een Nederlandstalige vertaling uit 1624.¹³ Beide boekjes werden door dezelfde man, Cornelis van der Meeren, uitgegeven en aangevuld, maar leggen andere accenten. Waar het origineel de aartshertogen ophemelt, stond de vertaling veel meer ten dienste van de ‘*Seer Edele, Wyze ende Voorsienige Heeren (...) Schepenen by der Keure der Stadt van Ghendt*’.¹⁴ Van der Meeren bekent dit ook: ‘*gelyk het Frans Boekxken is op-gedragen ende gedediceert geweest aen Hare Hoogheden de Aerts-hertogen (...) en heb voor deze Nederlandsche oversettigde ’t zelfde niemant beter kunnen toe-eygenen ende opdragen als VV. EE. [de schepenen], die niet alleenelyk en zyt de Bescherm-heeren van deze grootmagtigste Stadt, ende Gemeente; maer zyt ook met eenen besonderen yver ende genegentheyt tot de*

¹⁰ Rijksarchief Gent (RAG), reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517.

¹¹ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 519.

¹² RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 518.

¹³ De ontstaansdatum kan misschien een verklaring bieden voor de pro-aartshertogelijke houding in het boekje. M. Pauli, *Manuel de la Confrerie du Glorieux Patriarche S. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1621, 190 pp. M. Pauli, *Handt-Boekxken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent 1624, 128 pp.

¹⁴ M. Pauli, *Handt-Boekxken*, p. III.

HANDT-BOEKXKEN
VAN HET
BROEDERSCHAP
Van den Glorieusen Patriarch
H. JOSEPH,

Ingefelt in de Parochiale Kerke van S.
Salvators (gefeyt) 's Heylig-Kerst
binnen de Stadt GHENDT,

Met Authoriteyt van den Heyligen Aposto-
lykſchen Stoel van Roomen,

Ten verzoeke van haere Hoogheden de
Aerts-Hertogen ALBERTUS en ISA-
BELLA CLARA EUGENIA, &c.

Overgeſtelt wyt het Franſch in onſe Nederlandt-
ſche Tale, door Cornelis vander Meeren.

TOT GHENDT,

Verdrukt, by MICHEL DE GOESIN, recht
over den Raedt, in de Druckerye van 's
groen Cruys.

*Manuel de la confrérie du glorieux patriarche
Joseph, instituée en l'église de S. Sauveur à Gand
par Cornelis vander Meeren en 1623.*

Afbeelding 2: Voorblad van het broederschapsboekje, uit: M. Pauli, *Handt-Boekxken*.

eere Godts, zyne beminde Moeder, ende Voester-vader den H. Patriarch Joseph, 't sedert het opregten van het zelfde Broederschap altyt genegen geweest om het zelfde voren te staen, ende onder de Vleugelen van uwe EE. Authoriteyt te beschermen'.¹⁵ Deze verschuiving is uiterst interessant, temeer omdat de auteur in beide gevallen dezelfde is. Van der Meeren wist dus heel goed hoe hij zijn broodgevers moest dienen, en paste zijn werken aan hun noden aan. Toch blijft de inhoud grotendeels gelijk. De boekjes bevatten een amalgaan van gebeden, meditatie-oefeningen, lijsten van illustere broeders en zusters, inventarissen van giften en

¹⁵ M. Pauli, *Handt-Boekxken*, p. VII.

aflaten, regels, geschiedenis en verhalen, en vormen door hun diversiteit dus een rijke bron van informatie.

Een laatste bron die sporadisch gebruikt zal worden, zijn de visuele overblijfselen, in de vorm van schilderijen, die tot op de dag van vandaag de kapel versieren. Zij bieden een interessante blik op hoe de broederschap moest herinnerd worden. Naast de ledenlijsten, de boekjes en de schilderijen bleven ook een aantal rekeningen en renteboeken bewaard, maar gezien hun oorsprong zich in het midden van de zeventiende eeuw situeert, zullen zij in het kader van dit artikel niet benut worden.

2. De lokale initiatiefneemster: Magdalena van Trazegnies

*'Hic moratur diem resurrectionis
nob. ac rev. soror Magdal. de
Tresigniez, postquam vixisset
39 annos in hoc suo salvatore
s. reclusa animam eidem, reddidit,
exultans 3 maii 1642, aet 77.
Requiescat in pace'.¹⁶*

Dit eenvoudige opschrift markeert de laatste rustplaats van Magdalena van Trazegnies. Haar lichaam zou in 1808, een anderhalve eeuw na haar dood, gevonden worden onder haar grafsteen in de Heilig-Kerstkerk. Niemand zou bij haar geboorte echter voorspeld hebben dat ze ooit haar graf in een Gentse kerk zou vinden. Verwekt uit het huwelijk tussen Everard Pallant en Margaretha van Lalaing, behoorde Magdalena tot de hogere Nederlandse adel. Haar vader bezat gronden nabij Pallant en Witthem, en kreeg later van Karel V ook de heerlijkheden van Weerd en Weerderbroek, eveneens ambten in Duurstede, Wijk en het Overkwartier van Utrecht, en werd door dezelfde keizer in 1520 tot rijksbaron van zijn eerste gebieden verheven. Zeven jaar later huwde hij Margaretha van Lalaing, dochter van vliesridder Karel van Montigny en Jacqueline, gravin van Luxemburg. Het zou een uiterst vruchtbaar huwelijk worden. Ten minste elf kinderen zou Margaretha baren, maar zeker zes ervan stierven vroeg.¹⁷

Maria Magdalena van Trazegnies werd in 1547 als zesde kind, en oudste dochter geboren. Heel veel is niet bekend over haar. Ze huwde Karel van Trazeg-

¹⁶ K. De Volckaersbeke, *Les Eglises de Gand. Tome II: Eglises Paroissiales et Oratoires*, Gent, 1858, p. 258.

¹⁷ P.J. Blok en P.C. Molhuysen (eds.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel IV*. Leiden, 1918, p. 1057.

nies, een vrij goede partij. Hoewel zijn grootvader, Jan van Trazegnies, in ongenade was gevallen bij het hof door zijn steun aan het opstandige Gent in 1482, kon de familie zich vrij snel rehabiliteren, en werden de banden met het hof weer aangehaald. Karels vader, eveneens Jan geheten, trad in dienst van Filips de Schone en Margaretha van Oostenrijk, en voerde prestigieuze opdrachten voor het hof uit. Hij begeleidde de zus van Karel V, Eleonora, naar Spanje en naar haar verloofde in Portugal (waar hij later ook het huwelijk tussen Karel V en Isabella van Portugal zou bijwonen), ontving Maria van Hongarije op zijn kasteel, en vergezelde Karel V op zijn tocht naar Gent in 1540.¹⁸ Zeker in het kader van de vroegmoderne *politics of intimacy* waren deze relaties erg belangrijk – en Magdalena zou er later vermoedelijk ook van profiteren.

Het huwelijk van Karel en Magdalena kwam tot een vroegtijdig einde door het overlijden van eerstgenoemde in 1578. Voor zover bekend lieten ze geen kinderen achter, en Magdalena zou ook nooit hertrouwen. Haar leven nam echter een nieuwe wending in 1596, toen Albrecht het voogdijschap over de Nederlanden opnam. Eén van zijn eerste handelingen was het aanvullen van zijn overwegend Spaanse hofhouding met lokale edelen – een handige kunstgreep, want zonder de steun van de Nederlandse elite zou zijn bewind ernstig verzwakt worden. In diezelfde geest selecteerde hij ook zeven edelvrouwen en zond hen naar zijn verloofde Isabella om haar hofhouding te verwoegen. Magdalena van Trazegnies was één van hen.¹⁹

Er werd reeds veel geschreven over het aartshertogelijke hof als klooster. Het hele bewind van Albrecht en Isabella ademde de typerende *pietas austriaca*, en het hof was hét centrum om deze vroomheid uit te dragen. De deugd van de hofdames werd dan ook strikt bewaakt, en velen zouden dan ook, onder invloed van Isabella, in een klooster intreden – vaak behorende tot de orde van de Arme Klaren Coletienen, de Ongeschoeide Karmelietessen of de Annunciaten.²⁰ Ook Magdalena van Trazegnies volgde dit pad. In 1602 trad ze in het klooster van de Arme Klaren Coletienen te Gent in.

De keuze voor Gent lijkt op het eerste zich raadselachtig, maar hoeft dit niet te zijn. Hoewel noch Magdalena's eigen familie, noch die van haar man gronden had in of nabij de stad, moet de omgeving haar toch niet onbekend geweest zijn.

¹⁸ J. Duverger (ed.), *Nationaal Biografisch Woordenboek, deel IV*, Brussel (1970), pp. 842-845

¹⁹ D. Raeymaekers, 'In Dienst van de Dynastie. Adel uit Noord en Zuid aan het Hof van de Aartshertogen', in L. De Frenne en L. Duerloo (eds.), *Het Verdeelde Huis: De Nederlandse Adel tussen Opstand en Reconciation*, Maastricht, 2011, pp. 81-83.

²⁰ Voor een verdere analyse van het hof als klooster en de rol van Andrés de Soto en Isabella, zie: C. Van Wyhe, 'Court and Convent: the Infanta Isabella and her Franciscan Confessor Andrés de Soto', *Sixteenth Century Journal*, 35/2 (2004), pp. 411-445.

Ze had ongetwijfeld Isabella vergezeld naar de stad voor de Blijde Intrede in januari 1600, en tot 1604 pendelden de aartshertogen regelmatig tussen Gent en Brugge om het beleg van Oostende te volgen.²¹ Bovendien lag in het klooster van de Arme Klaren Coletienen (zoals vermeld, een orde die door de aartshertogen intensief gepatronoerd werd) de stichtster van de hervormde orde, Coleta van Corbie, begraven.²² Dit klooster werd reeds in 1500 door Karel V gepatronoerd, en de aartshertogen zouden de begunstiging voortzetten.²³

Magdalena verbleef echter niet lang in het klooster. Het volgende jaar reeds liet ze zich opsluiten in een kluis bij de Heilig-Kerstkerk, waar haar graf zich ook bevindt. Het valt niet uit te sluiten dat ze hiermee het voorbeeld van Coleta wou volgen. Ook de hervormster had eerst voor een kloosterleven gekozen en had zich als een lekenzuster aangesloten bij de Benedictijnenabdij in haar geboortedorp, en later bij de koninklijke abdij van Moncel. Ze vond hier echter geen voldoening, en onder invloed van haar biechtvaders liet ze zich in 1402 als kluiszenares in de lokale kerk van Corbie opsluiten.²⁴

Twee eeuwen later keerde ook Magdalena het kloosterleven de rug toe. Zij koos de kleine en ietwat marginale kerk van Heilig Kerst uit, in een uithoek van de stad. Op het eerste zicht was de kerk niets bijzonders. Ze lag in een eerder arme, perifere parochie, met een hoog percentage armen en overwegend goedkope woningen.²⁵ Het enige opzienbarende aan de kerk was haar bewogen voor-geschiedenis.²⁶ Misschien is het net deze middelmatigheid die Magdalena aantrok, geheel volgens de geest van Coleta en Clara, die nadruk legden op nederigheid en armoede.

Aldus opgesloten in haar cel, werd Magdalena de drijvende kracht achter de stichting van de broederschap. Verschillende bronnen bevestigen haar inmen-ging. Het Nederlandstalige broederschaapsboekje laat optekenen dat de broeder-

²¹ L. De Frenne, *Gent en de Aartshertogen, 1598-1621*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 2012, p. 158.

²² B. Roest, *Order and Disorder. The Poor Clares between Foundation and Reform*, Leiden, 2013, p. 172.

²³ C. Van Wyhe, 'Court and Convent: the Infanta Isabella and her Franciscan Confessor Andrés de Soto', *Sixteenth Century Journal*, 35/2 (2004), pp. 425.

²⁴ In tegenstelling tot Magdalena zou ze hier echter niet de rest van haar leven slijten. Na vier jaar kreeg ze toestemming van de bisschop haar cel te verlaten en haar visie op kloosters te verspreiden. Op 6 maart 1447 zou ze in Gent overlijden, en in het door haar gestichte klooster aldaar begraven worden. B. Roest, *Order and Disorder. The Poor Clares between Foundation and Reform*, Leiden, 2013, pp. 170-172.

²⁵ Voor een meer uitgebreide analyse van de Heilig-Kerstparochie, zie S. Verbrugghe, "Biddende voor den Paus ende Christelyke Princen." *Religie en Politiek in de Broederschap van de heilige Jozef te Gent onder de Aartshertogen (1604-1621)*, Gent, 2015, pp. 34-40.

²⁶ De kerk maakte ooit deel uit van de Sint-Baafsabdij, die volgens de *Concessio Carolina* werd afgebroken. Haar relieken werden verhuisd naar het Sint-Jacobsgodshuis, en vervolgens naar de kapel van de Nood Gods, die zou worden afgebroken en vervangen door de nieuwe Heilig-Kerstkerk, dankzij royale steun van nota bene Karel V zelf. Zie S. Verbrugghe, "Biddende voor den Paus ende Christelyke Princen", pp. 32-34.

Afbeelding 3. Portret van Magdalena de Trazegnies uit de Heilig-Kerstkerk.
© KIK-IRPA, Brussel

schap van de heilige Jozef werd ingesteld ‘ten versoeke van hare Hoogheden de Aertshertogen (...), onze genadige Princen daer toe verwekt zynde door d’Edele ende godtsvrugtige Suster Magdalena van Trazegniers, Cluyseners van de voorzeyde Kerke van S. SALVATOR²⁷ – en tot op de dag van vandaag, prijkt in de kapel een portret van Magdalena de Trazegnies, met als opschrift ‘*Magdalena de Tragesgnies, Fundatrix Confraternitatis S. Josephi*’. Op het schilderij wordt Magdalena afgebeeld in het habijt van de Karmel, knielend voor een kruisbeeld met haar naamgenote Maria Magdalena aan de voeten van Jezus. Vermoedelijk identifi-

²⁷ M. Pauli, *Handt-Boekken Handt-Boekken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, pp. III-IV.

ceerde de kluisnares zich met Maria Magdalena onder invloed van de mystiek-piëtische stroming die door de aartshertogen werd gestimuleerd, maar die enigszins inging tegen de sobere voorschriften van het concilie van Trente. Het schilderij van de *trinitas terrestris* achter het kruisbeeld verwijst waarschijnlijk naar de devotie voor deze aardse Drievuldigheid binnen de broederschap, al lag de focus op Jozef, als patriarch van zijn familie (geheel volgens de ideologie van Trente).

Na de oprichting bleef Magdalena vanuit haar kluis overigens uiterst actief in de broederschap, getuige de veelvuldige renten en begiftigingen die ze deed aan de organisatie. Daarnaast stichtte ze een aantal devotieele activiteiten – zo bepaalde ze dat men na de zaterdagse mis de litanie van Onze-Lieve-Vrouwe van Loreto moest zingen. Deze latere activiteiten worden echter in het kader van dit artikel niet verder behandeld.

Aan de door Duerloo geponeerde eerste twee voorwaarden werd dus ruimschoots voldaan. Aan de basis van de broederschap stond een energieke, devote kluisnares met zeer nauwe banden met het hof.²⁸ Zij zou het project vanuit haar kluis blijven stimuleren, getuige de vele renten die ze aan de broederschap verschafte en de missen die ze er stichtte. Het was waarschijnlijk ook Magdalena die de pastoor van de kerk, Viglius Breydel, inschakelde in de promotie van de nieuwe broederschap, want ook zijn naam is terug te vinden op de ledenlijst in het allereerste jaar (zie infra).²⁹ Later zou de bisschop de controle over de broederschap overnemen, zoals het een post-tridentijnse Kerk betaamt. Een later schilderij in de kerk toont immers de stichters van de broederschap, maar het centrum wordt er noch door Magdalena, noch door de aartshertogen ingenomen – in plaats daarvan prijkt de bisschop heel prominent op de voorgrond. Op het moment van de stichting in 1604 is er echter van een dergelijke inmenging nog geen sprake. Magdalena en priester Viglius zijn de enige personen die we met Gent kunnen verbinden.

3. Oude en nieuwe heiligen

Om, volgens Duerloo, in aanmerking te komen voor aartshertogelijk patronage, moest de nieuwe broederschap aan een laatste, en mogelijk belangrijkste voorwaarde voldoen: het project moest passen binnen de waarden van het regime. In de context van de Zuidelijke Nederlanden in de vroege zeventiende eeuw werden deze waarden bepaald door religie. De broederschap, opgericht in een stad die

²⁸ Ze zou nog net geen veertig jaar in de cel doorbrengen, en overleed er op 77-jarige leeftijd.

²⁹ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 103r.

enkele decennia voordien nog een calvinistisch bolwerk was geweest, moest zich inschrijven in het katholieke geloof van de aartshertogen, vormgegeven door Habsburgse tradities, de katholieke hervorming en meer recent, het Concilie van Trente (1545-1563).

Deze combinatie van dynastieke belangen en religieuze hervormingen bracht enkele speerpunten voort, enkele aspecten in het geloof waar Kerk en staat elkaar optimaal vonden. De verering van het Heilig Kruis en het Heilig Sacrament was er één van. Beide devoties waren reeds van oudsher met de Habsburgers verbonden.³⁰ Beiden waren ook recent door de protestanten verworpen als nieuwe afgodsbeelden, als heidens bijgeloof. Door juist deze devoties aan te moedigen, sloegen de aartshertogen twee vliegen in één klap: een gedeelde, katholieke, post-tridentijnse identiteit in de Zuidelijke Nederlanden werd gecreëerd tegenover de protestante Republiek, en deze identiteit was deels gebaseerd op vereringen die aan de Habsburgse dynastie gekoppeld waren. Het is geen toeval dat Albrecht en Isabella vooral crucifixen die de Beeldenstorm hadden overleefd, bezochten. Ze richtten ook de in verval geraakte broederschap van het Heilig Sacrament van het Mirakel in Brussel opnieuw op, en vierden het Corpus Christi met veel luster in openbare missen.³¹

De broederschap in Gent was niet gewijd aan het Heilig Kruis noch het Heilig Sacrament. Haar volledige naam, zoals die in de oudste ledenlijst genoteerd staat, luidde ‘*la Confrerie de la Vierge Marie et du bien heureux Sainct Joseph*’.³² In de volgende delen zal hun plaats in de Habsburgse dynastie en de tridentijnse hervormingen geschetst worden, om te verklaren waarom beide heiligen in het regime van de aartshertogen paste.

3.1. Een oude Heilige: ‘de Heylige Moeder Godts ende Maget Maria’³³

De keuze voor Maria als beschermheilige hoeft niet te verbazen. Net als het Heilig Kruis en het Heilig Sacrament bevond zij zich op een snijpunt tussen triden-

³⁰ Een legende wil dat in 1264, voor de opkomst van de Habsburgse dynastie, een telg van de familie met de naam Rudolf, zijn paard aanbood aan een priester die de eucharistie droeg. De priester zegende hem, en voorspelde hem dat hij binnen negen jaar koning zou worden. Deze voorspelling kwam uit. Nog verbonden met dezelfde Rudolf I was het verhaal dat hij tijdens een belangrijke slag zijn scepter verloor. Hierop nam hij een kruisbeeld ter hand, en verkondigde dat dit vanaf dat moment zijn scepter zou zijn. Beide legendes willen het succes van de dynastie verklaren en legitimeren.

³¹ Voor deze en andere voorbeelden, zie L. Duerloo, ‘Archducal Piety and Habsburg Power’, in W. Thomas en L. Duerloo (eds.), *Albert and Isabella, 1598-1621. Essays*, Turnhout, 1998, pp. 267-270.

³² RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 1r.

³³ M. Pauli, *Handt-Boeckken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, p. IV.

tijnse richtlijnen en dynastieke belangen. Zij was bij uitstek het gezicht van het nieuwe katholicisme. Vereerd als Maagd en Moeder, als voornaamste onder de heiligen, leidde ze de strijd tegen de protestanten die haar verworpen hadden als sterveling, een vrouw misschien met uitzonderlijke deugdzaamheid, maar niet meer dan dat. In alle katholieke landen nam ze een voorname plaats in. Voor de Habsburgers was zij echter in het bijzonder belangrijk, door de verbintenis tussen de dynastie en haar verering.

Deze band gaat deels terug tot 1482, toen Maria van Bourgondië stierf aan de complicaties na de val van haar paard. Haar landen gingen over in de handen van haar weduwnaar Maximiliaan van Oostenrijk, die als regent voor hun jonge zoon optrad. De steden aanvaardden dit niet, om uiteenlopende redenen. Ze kwamen in opstand, en gedurende tien jaar raasde een burgeroorlog over de Nederlanden, tot die in het voordeel van de Habsburgse dynastie kon worden beslist.

De opstand had het gezag echter verzwaakt achtergelaten. In deze wankele situatie kwam de Maagd de Habsburgers te hulp. Susie Speakman Sutch en Anne-Laure van Bruaene merkten op dat *'far too little attention has been paid to the coordinated efforts that Maximilian of Austria (king of the Romans in 1486 and emperor-elect in 1508) and Philips the Fair made in the years following the wars to pacify urban society (...)'*, en *'the propagation of the devotion of the Seven Sorrows of the Virgin Mary played a crucial part in this larger strategy'*.³⁴ Deze devotie werd in de geschriften van Jan van Coudenberghe, een secretaris van Filips de Schone, en Petrus de Manso, een clericus met banden met het hof, uitgewerkt. De nieuwe verering sloeg vrij snel aan. Het door oorlog geteisterde volk vond troost in de meditatie over de pijnen die ook Maria had doorstaan. De reglementen en handboekjes werden in de volkstaal uitgegeven, en aangevuld met houtsneden en andere prenten.³⁵

Het hof maakte gretig gebruik van dit enthousiasme. In Brussel werd de broederschap van de Zeven Weeën gesticht, en andere afdelingen schoten op in de kerngebieden van het Bourgondische Rijk.³⁶ Ze moesten zoveel mogelijk gelovigen achter de nieuwe en politiek-geïnspireerde ideologie scharen. Elke drempel werd weggenomen. Er werd geen inschrijvingsgeld gevraagd, en de devotie vereisten waren zeer laag. Tegelijk werd de Maagd, die met *compassio* de burgeroorlog ten voordele van de dynastie had doen uitdraaien, gelijkgesteld aan de

³⁴ S.S. Sutch en A.L. Van Bruaene, 'The Seven Sorrows of the Virgin Mary: Devotional Communication and Politics in the Burgundian-Habsburg Low Countries, c. 1490-1520', *Journal of Ecclesiastical History*, 61/2 (2010), p. 253.

³⁵ S.S. Sutch en A.L. Van Bruaene, 'The Seven Sorrows of the Virgin Mary', pp. 255-260.

³⁶ Met name: Abbenbroek, Leiden, Reimerswaal, Antwerpen, Mechelen, Brugge, Haarlem, Delft en Den Haag

jonggestorven Maria van Bourgondië.³⁷ ‘*Arguably*’, stellen Sutch en Van Bruaene, ‘*the ultimate goal of the promoters of the devotion of the Seven Sorrows was to offer devotees a political confession to adhere to, in the sense that worshippers who took up the practice of meditating on the Seven Sorrows also subscribed to the political ideal of peace and territorial unity in the Low Countries under the guidance of the Burgundian-Habsburg dynasty*’.³⁸

De geschiedenis leert dat de inzet van deze devotie haar vruchten afwierp – of het kon toch zeker zo aangenomen worden door latere Habsburgers, gezien het verdere succes van de dynastie tot de Nederlandse Opstand. Albrecht en Isabella moeten, als kinderen van de familie, in elk geval niet onbekend geweest zijn met de cultus. Toen zij zich in een gelijkaardige situatie bevonden, werd het oude middel opnieuw opgepakt.

Uiteraard waren de omstandigheden niet identiek. Meer dan een eeuw later stond niet enkel de dynastie onder druk, maar ook de religie zelf. Bovendien hadden ze nu rekening te houden met de krijtlijnen die door Trente waren uitgezet. De verering van de Zeven Weeën, ontstaan aan het einde van de vijftiende eeuw en volledig aangepast aan de noden van die tijd, zou dan ook nooit meer dezelfde uitstraling en kracht kunnen herwinnen – maar dit verhinderde de aartshertogen niet de devotie nieuw leven in te roepen. De wegwijnende broederschap in Brussel werd opnieuw gesteund – Albert toonde reeds voor zijn benoeming tot aartshertog genegenheid voor de broederschap, en hij zou met zijn vrouw rond 1615 toetreden –, en Scherpenheuvel, misschien wel een van de belangrijkste erfenissen van de religieuze politiek uit de zestiende eeuw, werd specifiek aan deze cultus gewijd. Recent werd een interessante studie geschreven over de veranderende invulling van de Zeven Weeën in de broederschap via de schilderijen van Wensel Cobergher, en de latere terugkeer naar de traditionele inhoud van de devotie in Scherpenheuvel in de schilderijen van Theodoor van Loon.³⁹

De verering van de Maagd beperkte zich niet enkel tot de cultus van de Zeven Weeën. In al haar aspecten werd ze een speerpunt van de Contrareformatie en de aartshertogelijke politiek.⁴⁰ Het was Maria die als *generalissima* de legers naar een

³⁷ S.S. Sutch en A.L. Van Bruaene, ‘The Seven Sorrows of the Virgin Mary’, pp. 262-263.

³⁸ S.S. Sutch en A.L. Van Bruaene, ‘The Seven Sorrows of the Virgin Mary’, pp. 264-265.

³⁹ T. Meganck en S. Van Sprang, ‘Reforming the Seven Sorrows: Paintings by Wensel Cobergher and Theodoor van Loon for the Brussels Chapel of Our Lady of Seven Sorrows’, in E.S. Thelen (ed.), *The Seven Sorrows Confraternity of Brussels*, Turnhout, 2015, pp. 145-160.

⁴⁰ Ondermeer Annick Delfosse onderzocht de plaats van de Maagd in de politiek van de aartshertogen in deze eeuw. A. Delfosse, *La ‘Protectrice du Pays-Bas’: Stratégies Politiques et Figures de la Vierge dans les Pays-Bas Espagnols*, Turnhout, 2009, 296 pp.

katholieke overwinning moest leiden, tegen Turken en protestanten. Het was Maria die als de *Immaculata* voor de zuiverheid en onfeilbaarheid van het katholieke geloof stond. Het was Maria die Halle had beschermd, en de basiliek van Laken had afgemeten.⁴¹ Zij was, volgens Duerloo, ‘*the mediator that matches dynasty to sovereignty*’.⁴²

Magdalena van Trazegnies hoefde niet per se alle implicaties van een mariale devotie te vatten. Het was duidelijk dat de Maagd Maria een vooraanstaande plaats in het religieuze (en politieke) leven innam in het begin van de zeventiende eeuw, en in het bijzonder een beeld van strijd tegenover de protestanten was. Aan wie kon men beter een broederschap opdragen, dat gesticht werd in wat aan het einde van de zestiende eeuw nog een bolwerk van de calvinisten was? Maria was een populaire patrones. De keuze voor haar lag voor de hand. De keuze voor haar wereldlijke echtgenoot leek op het eerste zicht echter minder vanzelfsprekend.

3.2. *En een nieuwe Heilige: ‘den Glorieusen Patriarch Joseph’*⁴³

In tegenstelling tot Maria, die reeds lang op een grote schare gelovigen kon rekenen, was Jozef in het vroege christendom een onbelangrijke heilige. In de Evangelien werd hij slechts achtmaal vermeld, en de kerkvaders richtten hun aandacht op het verklaren van mysteriën als de Drievuldigheid, de Incarnatie, en de sacramenten.⁴⁴ Wanneer Jozef ter sprake kwam, werd hij over het algemeen als maagd opgevoerd. Dit ging enigszins in tegen de apocriefe verhalen, die Jozef een hoge leeftijd gaven, en beweerden dat hij reeds getrouwd was geweest, en later slechts met grote tegenzin met Maria huwde. Deze verhalen zouden door de westerse Kerk verworpen worden.⁴⁵

Het is niet te verwonderen dat zo’n figuur weinig tot de verbeelding van het volk sprak. Vaak werd hij gezien als een sul, of een ouderling, wiens vrouw zonder zijn medeweten zwanger werd. De heilige Brigitta van Zweden (14de eeuw)

⁴¹ L. Duerloo, ‘Archducal Piety and Habsburg Power’, in W. Thomas en L. Duerloo (eds.), *Albert and Isabella, 1598-1621. Essays*, Turnhout, 1998, pp. 270-275.

⁴² L. Duerloo, ‘Archducal Piety and Habsburg Power’, p. 278.

⁴³ M. Pauli, *Handt-Boekken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, pp. III-IV.

⁴⁴ Mattheüs vermeldt hem als echtgenoot van Maria (1:16), en beschrijft zijn reactie op de zwangerschap van Maria (1:18-25), de vlucht naar Egypte (2:13-15) en de terugkeer uit Egypte (2:19-23). Lucas vermeldt zijn aanwezigheid bij de geboorte van Christus in Bethleem (2:4-7) en bij de presentatie in de tempel (2:22-38). Johannes tenslotte verwijst tweemaal naar Christus als zoon van Jozef (1:45 en 6:42).

⁴⁵ C.V. Black, *Creating the Cult of Saint-Joseph: Art and Gender in the Spanish Empire*, Princeton, 2006, pp. 21-22.

beweerde zelfs dat Jozef nooit aanwezig was geweest bij de geboorte van zijn zoon, maar pas later met een kaars terugkeerde. Hoewel deze interpretatie niet algemeen aanvaard werd, vond het wel een echo in de weinige kunstwerken waarop Jozef wel werd afgebeeld – schilderijen met de geboorte van Christus als onderwerp, of de aanbidding der wijzen. Jozef werd hier vaak naar de achtergrond verbannen als een onbelangrijk, slapend, of zelfs komisch figuur.⁴⁶

In de late middeleeuwen begon Jozef weer op de voorgrond te treden, maar deze evolutie verliep uiterst traag. Enkele teksten, voornamelijk in de veertiende eeuw, breidden de rol van Jozef in de Bijbel uit, en plaatsten hem in een gunstiger daglicht. In 1416 legde Jean Gerson de grondslag voor een Jozefijne theologie met zijn *Josephina*. Hij pleitte voor een feestdag ter ere van de verloving van Jozef en Maria. Deze werd pas in 1479 ingesteld, en deelname werd slechts in 1555 verplicht.⁴⁷

Twee ontwikkelingen brachten de devotie voor de heilige in een stroomversnelling. De eerste wortelde in het moment waarop Christoffel Columbus voet aan wal zette in de Nieuwe Wereld in 1492. Binnen enkele decennia slaagden Castilië en Aragón erin een rijk uit te bouwen op de Caribische eilanden en het Mexicaanse vasteland. Conquistadores en franciscanen doorkruisten de onbekende gebieden en droegen de verering voor Jozef met zich mee. Onder leiding van Pedro de Gante werd in 1527 de eerste katholieke parochie in Tenochtitlan gesticht, gewijd aan San José de Belén de los Naturales – ofwel de heilige Jozef. Door zijn gelijkenis met de lokale god Tlaloc was hij immers een handig figuur voor de kerstening van de indianen. De cultussen zouden vrij snel versmelten.⁴⁸

De verering voor de heilige Jozef kende een enorme bloei in de Nieuwe Wereld. In 1555 werd hij zelfs tot patroonheilige van Nieuw-Spanje uitgeroepen. Deze positie zou hij bekleden tot in 1746 de Maagd van Guadeloupe hem in zijn functie zou vervoegen.⁴⁹

In de Oude Wereld waren andere krachten aan het werk. Protestantisme – ketter, in de ogen van de katholieke Kerk – hadden in minder dan een eeuw schrikbarende successen behaald. Bovendien was er reeds voordien een impuls ontstaan om de Kerk van binnenuit te hervormen. Tussen 1545 en 1563 zou het Concilie van Trente deze hervorming uitzetten en sturen. Zoals reeds vermeld is, vormden onder meer heiligen die door de protestanten verworpen waren (zoals Maria), speerpunten in deze Contra-reformatie. Daarnaast lag de aandacht bij

⁴⁶ C.V. Black, *Creating the Cult of Saint-Joseph*, pp. 22-23.

⁴⁷ C.V. Black, *Creating the Cult of Saint-Joseph*, pp. 22-28.

⁴⁸ C.V. Black, *Creating the Cult of Saint-Joseph*, pp. 30-32.

⁴⁹ C.V. Black, *Creating the Cult of Saint-Joseph*, pp. 27-28.

*Pauli eos in innocētia cordis sui: et in intel-
lectibus manum suarum deduxit eos. Pal. 77.*

Afbeelding 4. Trinitas Terrestris, uit: M. Pauli, *Handt-Boekxken*.

‘moderne’ heiligen – zij die opvielen door hun grote intellectuele verdiensten of hun strijdbaarheid (tot in de dood) voor het geloof. De heilige Ildefonso, een Spaanse theoloog en aartsbisschop van Toledo in de zevende eeuw, die steeds de maagdelijkheid van Maria met vuur verdedigd had, paste bijvoorbeeld perfect in dit plaatje. De middeleeuwse Jozef beschikte niet over zulke intellectuele capaciteiten of strijdbaarheid. Echter, in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd werd Jozef getransformeerd tot een jonge en krachtdadige heilige.

De broederschap stond middenin deze transformatie, getuige de beide handboekjes. Ze lezen bijna als een apologie voor Jozef, strijdvaardig en verdedigend. De titels alleen al verraden hun voornaamste zorg: waar de oude ledenlijst nog Maria en Jozef (in die volgorde) als patroonheiligen opsomt, beschrijven de boekjes zichzelf als ‘*Manuel de la Confrerie du Glorieux S. Ioseph*’,⁵⁰ en ‘*Handt-*

⁵⁰ M. Pauli, *Manuel de la Confrerie du Glorieux Patriarche S. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1621, p. I.

*Boekxken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*⁵¹ – al vergeten ze in veelvuldige inleidingen niet ook steeds Maria te vermelden.

De boekjes dienen meerdere doelen. Ze herinneren aan de stichting en hemelen de broederschap op, door te verwijzen naar de vorstelijke steun, de vele illustere leden, en de aflaten van de paus. Ze bieden een richtlijn in meditatieoefeningen en gebeden, en vooral het Nederlandstalige boekje prijst ook de Gentse schepenen de hemel in. Echter, de jozefijnse apologie loopt als een rode draad doorheen de teksten. De schrijvers dompelen zich volledig onder in de tridentijnse richtlijnen. Hoewel de nadruk nog steeds wordt gelegd op Jozef als voedende vader – het epitheton ‘voester-vader’ wordt regelmatig gebruikt – verandert de heilige tegelijk in ‘*ce devin champion S. Ioseph, grand escuyer de la court celeste en l’Eglise triomphant*’.⁵² Hij is een strijder, een aanvoerder van ‘*l’Empire de l’Eglise militant icy bas*’.⁵³ Het taalgebruik is een duidelijke echo van de militante geest van Trente, en doet denken aan de strijdvaardige taal die ook met Maria als *generalissima* wordt opgevoerd. Met zulke twee strijders onder de rangen, hoe kunnen de Nederlanden dan ten prooi vallen aan de goddeloze protestanten?

De zaak was nu nog de bevolking ook van dit feit te overtuigen. De boekjes werden respectievelijk in 1621 en 1624 uitgegeven. Hoewel de veranderende visie op Jozef al enkele eeuwen aan de gang is, schijnt de nieuwe devotie het volk nog niet te hebben bereikt, getuige de inspanningen die de boekjes moeten doen om de nieuwe patroon aanvaardbaar te maken. Ze kampen nog met het oude beeld van Jozef als grijsaard – een beeld dat ze handig verwerpen. De perceptie van de heilige als oude man berust immers op een misverstand: om als bruidegom voor Maria te zijn uitgekozen, moest hij wel over uitzonderlijke deugden beschikken, ‘*die zelden in eenen jongen perzoon gevonden worden*’.⁵⁴ Het kan de schilders dan ook niet kwalijk genomen hebben dat ze ‘*met het pinceel hem hebben geschildert heel wit, vertoonende zeer audt ende kael van hoofde te zyn*’,⁵⁵ maar tegelijk deden ze hem onrecht aan, door ‘*dien zy waren toe-schryvende ende steunende op de nature, ’t gene was voortkomende van de Goddelyke gratie*’.⁵⁶ De auteur besluit dat ‘*hy was bedaegt, ryp, ende vroom van gedaente; maer niet audt*’.⁵⁷

⁵¹ M. Pauli, *Handt-Boekxken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, p. I.

⁵² M. Pauli, *Manuel de la Confrerie du Glorieux Patriarche S. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1621, p. 4.

⁵³ M. Pauli, *Manuel*, p. 4.

⁵⁴ M. Pauli, *Handt-Boekxken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, pp. 78-82.

⁵⁵ M. Pauli, *Handt-Boekxken*, p. 82.

⁵⁶ M. Pauli, *Handt-Boekxken*, p. 82.

⁵⁷ M. Pauli, *Handt-Boekxken*, pp. 82-83.

Het middeleeuwse beeld is echter niet het enige obstakel in de verspreiding van de verering van de heilige. De auteur raakt nog op dezelfde pagina het volgende punt aan, wanneer hij beweert dat het overlijden van Jozef ook zalig moet geweest zijn, ‘*waer van de heylige Schrifte geen vermaen is maekende*’.⁵⁸ Zoals reeds gezien, wordt de heilige nauwelijks in de Bijbel vermeld. Hoe kan men dan legitimiteit aan de figuur geven? In de boekjes lost men dit op door terug te grijpen naar een andere, goed ingeburgerde en beproefde devotie – de verering van de Zeven Weeën. Deze mariale devotie had reeds eerder de Habsburgers uit een penibele situatie geholpen. Was het niet mogelijk dit succes te herhalen bij haar echtgenoot? Het was in elk geval de poging waard: in het boekje duikt de ‘*Meditatie over de Zeven Droefheden en Zeven Blijenschappen van Jozef*’ op, met nauwgezette uitleg bij elke wee en vreugde.⁵⁹

De auteur was een handig schrijver. De meditatieoefeningen werden ingeleid door een verhaal, dat de nieuwe devotie moet legitimeren. Hij verhaalt hoe twee Franciscanen, ‘*wezende op zee*’, plots door een groot onweder werden overvallen. Als enige overlevenden slaagden ze erin zich vast te klampen aan een stuk hout, en drie dagen en drie nachten dreven ze rond, onophoudelijk Jozef aanroepend.⁶⁰ Op de derde dag verscheen een *jongeling* op het stuk hout. De Franciscanen, verwonderd en dankbaar voor deze plotse verschijning, vroegen hem hen te openbaren wie hij was, ‘*den welken antwoorde dat hy was den H. Joseph, Bruydegom van de glorieuze Maget ende Moeder Godts*’. Hij maant hen aan ‘*van niet eenen dag te laeten passeren zonder te lezen zeven Pater Nosters ende zeven Ave Marias, ter eeren van de zeven droefheden ende zeven blydschappen die hy ontfangen heeft in zyn leven hier beneden op der aerden*’.⁶¹ Het verhaal moet niet alleen de eerder gegeven bewering van Jozef als een jongeman staven, maar onderstreept ook de speciale status van religieuzen – ook dit was door de protestanten verworpen. Waarom anders zouden zij immers de enige twee overlevenden zijn, waar alle anderen ten prooi waren gevallen aan de golven? Het is vermoedelijk geen toeval dat deze religieuzen Franciscanen waren. Zoals reeds gezien speelden de minderbroeders een belangrijke rol in de verspreiding van de heilige in het net ontdekte land, ver over de zee.

⁵⁸ M. Pauli, *Handt-Boekcxken*, p. 83.

⁵⁹ De Weeën zijn: de bezwangering door een onbekende van zijn vrouw, het zien van Jezus in een koude stal, de besnijdenis, de profetie van Simeon, de vlucht naar Egypte, de angst voor Archelaüs, en de dood van Jezus. De Blijdschappen zijn: de Blijde Boodschap, de aanbidding der herders, het geven van de naam Jezus, de profetie van de herrijzenis, het ter aarde vallen van de afgodsbeelden in Egypte, de terugkeer naar het Joodse land en het weerzien van Jezus. M. Pauli, *Handt-Boekcxken* pp. 43-47.

⁶⁰ M. Pauli, *Handt-Boekcxken*, pp. 41-42.

⁶¹ M. Pauli, *Handt-Boekcxken*, pp. 41-43.

De Franciscanen waren niet de enige religieuzen die betrokken waren bij het verspreiden van de nieuwe devotie. De Karmelieten – of beter, de Ongeschoeide Karmelietessen – zouden de cultus in Spanje en de Nederlanden uitdragen. De wortels van deze orde bevonden zich ver in het Zuiden. Enkele jaren voor de stichting van de broederschap, werd in Spanje Theresia van Avila getroffen door een *‘swaere Siekte, wezende bykans onmagtig geworden door alle myne leden’*. Lange tijd zweefde ze tussen leven en dood, en al die tijd bad ze, *‘verkiezende voor mynen Advocaet ende middelaer den glorieuzen H. Patriarch Joseph’*. Haar inspanningen bleken niet vruchteloos, want *‘dezen mynen Patroon my verlost niet alleenehyk van myne ongezontheyt, maer ook van vele andere perykelen raekende myne eere, ende verdoemenisse van myne Ziele’*.⁶² De non zou de geschiedenis ingaan als de stichtster van de Ongeschoeide Karmelietessen, een mystieke hervormingsbeweging die in strikte afzondering en via mentale gebeden God wou bereiken. In 1562 richtte ze haar eerste klooster op (haar genezing indachtig wijdde ze het aan Jozef), en later zouden er nog een zeventiental volgen.⁶³

Aartshertogin Isabella had Theresia nog zelf ontmoet in een klooster in Madrid, en net als haar familie, steunde ze de non. Na het overlijden van laatstgenoemde ontbood de heerseres Ana de Jesús, een vertrouweling van Theresia, naar haar paleis in Brussel, in 1607. Zij moest de orde van de Ongeschoeide Karmelietessen in de Zuidelijke Nederlanden verspreiden, met krachtdadige steun van de aartshertogin zelf, die een tweede Theresia werd genoemd, met eenzelfde vroomheid en politieke macht als de heilige. Isabella zou deze vergelijking ook stimuleren door vaak in het klooster van de Karmelietessen te gaan eten.⁶⁴

Het is dan ook niet verwonderlijk dat net Theresia van Avila opduikt in het broederschapsboekje om de verering van haar patroonheilige te promoten. Haar verslag van het wonder wordt reeds in het begin opgenomen, samen met haar beweringen dat ze *‘en heb niet eenen perzoon gevonden, hebbende hem [Jozef] in ’t bezonder aengeropen, die van Godt niet en heeft verkregen eenig weldaet ende bezondere gunste’*.⁶⁵ Het staat de auteurs nogmaals toe Jozef aan te prijzen als de beste patroon. Immers, *‘hoe veel te meer zal dezen H. Patriarch van Godt verhoort wezen, die zoo volmaekt is in alle deugden ende verdiensten, hem stierende met eenen*

⁶² M. Pauli, *Handt-Boekcken*, pp. 4-5.

⁶³ C. Van Wyhe, ‘Little Angels: Young Girls in Discalced Carmelite Convents (1562-1582)’, in C. Van Wyhe (ed.), *Female Monasticism in Early Modern Europe. An Interdisciplinary View*, York, 2008, pp. 211-214.

⁶⁴ C. Van Wyhe, ‘Piety and Politics in the Royal Convent of Discalced Carmelite Nuns in Brussels, 1607-1646’, *Revue d’Histoire Ecclésiastique*, 100/2 (2005), pp. 458-462.

⁶⁵ M. Pauli, *Handt-Boekcken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, p. 5.

aen zyn beminde Bruydt, en aen zynen welbeminden Sone, haer vertoogende den grooten aerbeyt ende vermoetheyt die hy hier op der aerden geleden heeft in haerlieden dienst.⁶⁶

Het broederschapsboekje – en bij uitbreiding, de broederschap – schijnen dus één van de eerste vertegenwoordigers van de nieuwe devotie in de Nederlanden te zijn. De toon van de boekjes is te apologetisch, te verdedigend waar het de heilige betreft. Men moet teruggrijpen naar een heel arsenaal technieken om hem aanvaardbaar te maken als patroonheilige – men verwerpt de grijsaard als een begrijpelijke, maar desalniettemin vernederende vergissing; benadrukt de familiebanden met de sinds lang populaire Maria en Jezus; past de beproefde techniek van de Zeven Weeën op deze nieuwe heilige toe; verwijst naar mirakelen en autoritaire geschriften...

Waarom zouden de aartshertogen zo'n gecontesteerde heilige steunen, wanneer ze uit een hele verzameling heiligen konden putten, die veel meer aanvaard waren in hun gebieden? Jozef was niet in dezelfde mate met het hof verbonden zoals het Heilig Kruis, het Heilig Sacrament, of Maria. De redenen zijn complexer. In dit deel, heb ik getracht slechts enkele punten aan te raken, die de context voor de naamgeving vormen. Enerzijds paste hij perfect in het nieuwe discours van de Tridentijnse kerk. Hij was militant, jong, daadkrachtig, strijdvaardig – een echte ridder in de veldtocht tegen de kettters. Bovendien promoveerde hij de door Trente gestimuleerde patriarchale maatschappij, met de vader als hoofd van het huishouden, die zijn vrouw en kinderen (en eventueel knechten) beschermt en controleert. De middeleeuwse *trinitas terrestris*, met Jezus, Maria en Anna verdwijnt, om plaats te maken voor de heilige Familie. Anderzijds was Jozef weliswaar niet met de Habsburgse dynastie verbonden, maar wel met Spanje. Het was in de door Spanje gekoloniseerde gebieden dat Jozef als speerpunt in de bekering van de indianen werd ingezet.⁶⁷ Het was ook in Spanje dat Theresia van Avila haar devotie voor de heilige uitwerkte. De non was bovendien met het hof verbonden, en vooral Isabella vatte een genegenheid voor haar op.

Deze context maakt de keuze voor Jozef minder vreemd. Toch bleef hij, in tegenstelling tot Maria, een gecontesteerde heilige. De broederschapsboekjes zijn een getuige van de strijd voor legitimering die nog in de vroege zeventiende eeuw gevoerd werd. De inspanningen van de auteurs – zeker niet de enigen die de heiligen verdedigden, maar in het kader van dit artikel de meest relevante – zouden

⁶⁶ M. Pauli, *Handt-Boekxken*, p. 2.

⁶⁷ Het is niet zo vergezocht om het heidense Nieuw-Spanje gelijk te stellen aan de protestantse Nederlanden. Jozef had de bekering van de indianen geleid. Misschien kon hij dit herhalen tegen de protestanten.

hun vruchten afwerpen. In 1679 was de heilige in de Nederlanden zo populair geworden dat hij door paus Innocentius XI tot patroon van de Zuidelijke Nederlanden werd uitgeroepen.

Dit beknopte overzicht toont aan dat ook aan het derde criterium van Duerloo werd voldaan. Op zich hoeft dit niet te verbazen. Magdalena van Trazegnies had een deel van haar leven aan het hof gespendeerd. Ze kende ongetwijfeld de gevoeligheden van de aartshertogen, en nam deze met haar mee toen ze de nieuwe broederschap stichtte. Dit betekent niet dat ze louter een verlengstuk van het hof was. Persoonlijke devotie speelde ongetwijfeld een rol in de keuze voor de patroonheiligen. Echter, deze eigen voorkeuren waren wellicht gevormd door en aangepast aan de aartshertogelijke visie. De broederschap paste perfect in de oude, mariale devotie en de opkomende verering voor Jozef zoals die door het hof en Rome werd uitgedragen. In het laatste deel van dit artikel zal gekeken worden hoe de aartshertogelijke patronage werd gemanifesteerd, en wat de rol van Gent hierin was.

4. Patronage vanuit het Hof

De broederschap werd in 1604 formeel gesticht. Hoewel er geen verdere precisering wordt gegeven, lijkt het aannemelijk dat de oprichting pas aan het einde van het jaar gebeurde – enkel zo kan de enorme discrepantie tussen het aantal inschrijvingen worden verklaard.⁶⁸ Met deze veronderstelling als uitgangspunt, komt de datum van 22 september in het oog, de dag waarop het beleg van Oostende werd besloten. Na meer dan drie jaar strijd viel het protestantse bastion. De verovering van de strategische haven werd als een prestigieuze overwinning voor de aartshertogen gezien. In de triomfantelijke sfeer leek de oprichting van een broederschap een logische zet (rond dezelfde periode werden wel meer religieuze initiatieven genomen om God en zijn heiligen te danken voor de overwinning). Aan de door Duerloo opgesomde voorwaarden was voldaan: nu zou het hof haar schouders onder het project zetten.

---

⁶⁸ Elf nieuwe leden in 1604, 567 in 1605.

Titel	Voornaam	Naam	Ambt/verwantschap	Jaar	Band Hof?
	Albertus		Aartshertog	1604	JA
	Isabella		Aartshertogin	1604	JA
R.D.	Petrus	Toledo, a	Grootaalmoezenier	1604	JA
R.P.	Andreas	Soto, a	Biechtvader	1604	JA
R. Mag.	Inigo	Brizuela, de	Biechtvader	1604	JA
D.	Joannes	Mancidor	Secretaris Van State En Oorlog	1604	JA
	Eugenia		Echtgenote J. Mancidor	1604	ONBEKEND
Sr.	Magdalena	Trazegnies, de	Kluizenares	1604	JA
R.D.	Vigilius	Breydel	Pastoor	1604	NEE
Fr.	Simon	Goncales	Dominicaan	1604	ONBEKEND
Fr.	Thomas	Acaviedes		1604	ONBEKEND

Tabel 1. Leden in 1604. RAG, reeks 016, nr. 517.

Dat de broederschap in eerste instantie een aartshertogelijke aangelegenheid was, blijkt duidelijk uit de eerste inschrijvingen. In 1604 werden elf leden ingeschreven. Magdalena van Trazegnies was, als initiatiefneemster, er één van.⁶⁹ Gezien zij in principe opgesloten zat in haar kluis, is het niet verwonderlijk dat nog een andere lokale speler de broederschap ondersteunde: ook Vigilius Breydel, pastoor van de Heilig-Kerstkerk, liet zijn naam in de ledenlijst neerpenen.⁷⁰ Zij zijn de enige twee met directe banden met Gent. Van de andere negen leden zijn er zes rechtstreeks met het hof te verbinden – en meer bepaald, met de hofkapel.

Op het moment dat de broederschap gesticht werd, waren twee van de belangrijkste functies in de *capilla* in één persoon verenigd: Petrus de Toledo was zowel grootaalmoezenier als grootkapelaan.⁷¹ In deze eerste functie had hij controle over de uitdeling van aalmoezen (en dus over een heel lokale vorm van patronage), als grootkapelaan moest hij de dagelijkse werking van de kapel in goede banen leiden. Hij organiseerde de dagelijkse erediensten, nam personeel aan, begeleidde en betaalde dit personeel, en was aanwezig tijdens belangrijke momenten in het hofceremonieel. Tussen 1603 en 1605 bevond hij zich echter in Rome, als aartshertogelijke gezant bij de paus.⁷²

Evenals Pedro de Toledo, behoorden Andreas a Soto en Íñigo de Brizuela tot

⁶⁹ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 69r.

⁷⁰ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 103r.

⁷¹ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk), nr. 517, 86r.

⁷² D. Raeymaekers, *'One Foot in the Palace': The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621*, Leuven, 2014, pp. 60-61

de top van de *capilla*.⁷³ Als biechtvaders van Isabella en Albrecht konden ze een behoorlijke invloed uitoefenen, zowel op spirituele als wereldlijke aangelegenheden. Brizuela kan als één van de drijvende krachten achter het Twaalfjarig Bestand gezien worden. Hij was ook één van de weinigen die toegang had tot Albrecht wanneer de aartshertog geteisterd werd door jicht.⁷⁴ De invloed van Andrés de Soto is mogelijk nog groter – Isabella en hij fungeerden als een sacraal centrum van het hof, waarbij de aartshertogin zich als een spirituele dochter aan hem onderwierp, en zo deel werd van het prestige dat Soto's ascetische levenswijze hem verleende. Samen stichtten ze kloosters, en stuurden hofdames in de richting van een goddelijk leven.⁷⁵

De laatste persoon die rechtstreeks met het hof verbonden kan worden, was Juan de Mancicidor, die zich samen met zijn vrouw Eugenia inschreef.⁷⁶ Hij bekleedde de functie van secretaris van state en oorlog, en was in die hoedanigheid verantwoordelijk voor de uitbetaling van de soldaten en de diplomatie.⁷⁷ Ook hij bezat grote invloed aan het hof. Indien de hypothese over de correlatie tussen de val van Oostende en de stichting van de broederschap waar is, kan zijn rol in de belegering van deze stad ook een aanwijzing zijn voor zijn vroege aanwezigheid in de broederschap. Persoonlijke motieven moeten eveneens een grote rol gespeeld hebben – zo liet hij bijvoorbeeld zijn reeds overleden vrouw Eugenia ook inschrijven.

Twee leden waren op het moment van de stichting rechtstreeks met Gent verbonden, vier (en eventueel vijf, wanneer Eugenia wordt meegeteld) behoorden tot de entourage van de aartshertogen. De namen van Simon Goncales en Thomas Acaviedes konden echter in geen van beide sferen geplaatst worden.⁷⁸ Noch in de meest volledige boeken over het hof, noch in repertoria komen hun namen voor. De enige aanwijzing die de ledenlijst ons geeft, is de titel: beide waren regulieren, al kennen we enkel van Goncales ook de orde – hij was een dominiicaan. Zonder verdere sporen is het echter moeilijk te beoordelen wat hun precieze rol in de broederschap was.

⁷³ Respectievelijk RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 3r en RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 50r.

⁷⁴ D. Raeymaekers, *'One Foot in the Palace': The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621*, Leuven, 2014, pp. 61-62.

⁷⁵ C. Van Wyhe, 'Court and Convent: the Infanta Isabella and her Franciscan Confessor Andrés de Soto', *Sixteenth Century Journal*, 35/2 (2004), pp. 418-423.

⁷⁶ Respectievelijk RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 50r en RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 31 r.

⁷⁷ J. Lefèvre, 'Don Juan de Mancicidor, Secrétaire d'Etat et de Guerre de l'Archiduc Albert (1596-1618)', *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 4/4 (1925), pp. 698-700.

⁷⁸ Respectievelijk RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 97r en RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 100r.

Hoewel zonder de laatste twee namen de ledenlijst reeds bewonderingswaardig zou zijn, vormden de inschrijvingen van ‘*Albertus, dei gratia, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, comes Flandriae etc*’ en ‘*Isabella Clara Eugenia, Dei gratia, hispaniarum Infans, Archiducissa Austriae, Ducissa Burgundiae, Brabantiae, Comitissa Flandriae etc. Serenissimi Archiducis Alberti Coniuncx*’ de bekroning.⁷⁹ Hun aanwezigheid verschafte de broederschap een bijna onnavolgbaar prestige – een feit dat men nooit naliet uit te spelen. De broederschap kon echter op nog meer voordelen rekenen. Doorheen de jaren begiftigden de aartshertogen de broederschap met veelvuldige geschenken: een altaarstuk van Sint-Jozef ter waarde van 250 florijnen, een zilveren Jezusbeeld ter waarde van 150 florijnen, nogmaals 500 florijnen voor de vervaardiging van acht schilderijen en volgens het broederschapsboekje, liet Isabella een stuk van het Heilig kruis, evenals een stuk van de lijkwade van Jezus overbrengen, samen met nog ‘*vyftig der-hande sorten van Reliquien der Heyligen, onder de welke dat zyn van acht Apostelen*’.⁸⁰ De lange lijst met geschenken door de elite van de Zuidelijke Nederlanden (namen als de Ligne en de Montmorency duiken op) en de hofhouding, toont aan dat hun voorbeeld daadwerkelijk werd geëmulleerd.⁸¹

Tot nog toe werd de broederschap bekeken vanuit het perspectief van het hof. Er werd onderzocht hoe de vereniging aartshertogelijk patronage ‘verdiende’, en hoe dit patronage in praktijk werd gebracht. In het laatste deel van dit artikel zal gekeken worden naar de rol van Gent.

5. De Gentse context

In de analyse van de leden in het eerste jaar, valt Gent op door haar afwezigheid. Slechts twee van de elf leden hebben aantoonbaar een band met de stad. Eén van hen, Magdalena de Trazegnies kan echter, ondanks haar verblijfplaats in de Heilig-Kerstkerk, eerder in de sfeer van het hof geplaatst worden dan in die van de stad of van de stedelijke elite; de ander werd vanwege zijn positie als pastoor van de kerk weinig keuze gelaten. Van Gentse schepenen of notabelen is er in 1604 echter geen spoor. De broederschap was een aartshertogelijke aanwezigheid. Bleef dit zo?

⁷⁹ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517, 3r. en 50r.

⁸⁰ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 518, sf. en M. Pauli, *Handt-Boeckken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, p. 17.

⁸¹ Zie: RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 518, sf; en M. Pauli, *Handt-Boeckken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, 17-18.

De ledenlijst laat niet toe diepgaand op deze kwestie in te gaan. Enkel de namen van de leden werden geregistreerd, met af en toe een vermelding van een titel, een familieband met andere leden (dochter van, zoon van, echtgeno(o)t(e) van...), of de vermelding van een beroep of status (pastor, doctor medicus...). Nergens wordt de verblijfplaats of plaats van herkomst van de leden gegeven. Het enorme aantal leden bemoeilijkt ook een prosopografische studie.⁸² Daarom zal hier met een beperkte, maar belangrijke groep gewerkt worden: de schepenen.⁸³ Sinds de Carolijnse Concessie werd hun aanstelling door de vorst bekrachtigd. Toetreding tot een broederschap onder aartshertogelijk patronage zou dan ook kunnen gezien worden als een springplank naar een benoeming binnen of buiten de stad. Het liet de stad ook toe zich als loyale onderdanen te tonen van de aartshertogen door haar schepenen aan te sporen zich in te schrijven in de religieuze politiek.

De resultaten onderschrijven deze hypothesen niet. In onderstaande tabel werd getracht de proporties binnen het stadsbestuur (de drie ontvangers en drie commissarissen inbegrepen) weer te geven per jaar. Binnen elk ambtsjaar werd geteld hoeveel ambtsdragers lid waren van de broederschap, en hoeveel geen enkele band met de broederschap hadden. Personen die het volgende jaar een nieuwe functie opnamen binnen het stadsbestuur, werden opnieuw geteld. Daarnaast werd geen rekening gehouden met het jaar van toetreden in de broederschap. Beide elementen leiden tot een overschatting van het werkelijke aantal leden, maar tonen de proporties binnen de schepenbanken aan. Het beeld dat uit de tabel naar voren komt, strookt niet met wat men zou verwachten.

Ambtsjaar	Zelf Lid	Familie Lid	Geen Lid
1604	6	2	25
1605	10	2	21
1606	6	2	25
1607	5	4	24
TOTAAL	27	10	95

Tabel 2. Aantal Leden binnen Schepenbanken. RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517.

⁸² In 1605 werden 572 nieuwe leden geregistreerd. Aan het einde van 1619 zouden meer dan 8192 namen in het boek ingeschreven staan.

⁸³ De twee schepenbanken (van de Gedele en van de Keure) met elk dertien man, evenals de vier commissarissen en de drie ontvangers. Volledige lijsten zijn opgenomen in de memorieboeken van de stad Gent. In dit onderzoek werd gebruik gemaakt van A. Van Heule en P.C. Vander Meersch (eds.), *Memorieboek der Stad Ghent: van 't j. 1301 tot 1793*, Gent, vol 3 (1854), 379 pp.

Zelfs de overschatting van het aantal leden in acht nemend, kenden de schepenbanken een relatief laag aantal leden. Gedurende de ambtsjaren 1604-1607 werden nauwelijks 27 van de 122 plaatsen (22,1%) ingevuld door leden van de broederschap. Nog tien anderen waren zelf geen lid van de broederschap, maar had er wel familie in. Dat wijst erop dat de stad haar schepenen niet aanmoedigde tot de vereniging toe te treden. De resultaten spreken de hypothese tegen dat de stad zich via intreding in de broederschap wou profileren als loyale aanhangers van de aartshertogen en hun politiek. Kan de broederschap dan als springplank voor ambten worden gezien?

Voornaam	Naam	Functie	Inschrijving
George	Montmorency, de	Commissaris, 1604-1607	1606
Adriaan	Noyelles, de	Commissaris, 1604-1607	1605
Arthus	Ghistelles, de	Schepen (Keure), 1604	1605
		Schepen (Gedele), 1605	
		Schepen (Keure), 1606	
Joos	Crucen, van der	Schepen (Keure), 1604	1605
Jan Baptiste	Rodoan, de	Schepen (Gedele), 1604	1605
		Schepen (Keure), 1605	
		Schepen (Gedele), 1606	
Ghyselbrecht	Gruutere, de	Schepen (Gedele), 1604	1607
		Schepen (Keure), 1605	
Pieter	Vos, de	Schepen (Keure), 1605	1605
		Schepen (Gedele), 1606	
Charles	Gruutere, de	Schepen (Keure), 1605	1607
		Schepen (Gedele), 1606	
		Schepen (Keure), 1607	
Pieter	Vale	Schepen (Keure), 1605	1605
Jan	Putthem, van	Schepen (Gedele), 1605	1605
Jacques	Brandt	Schepen (Gedele), 1605	1605
Nicolas	Montmorency, de	Commissaris, 1607, 1616	1606
Jacques	Zillebeke, van	Schepen (Keure), 1607	1605
Philippe	Merode, de	Commissaris, 1616, 1619	1606
Florent	Noyelle, de	Commissaris, 1616	1606
François	Borluut	Schepen (Keure), 1619	1605

Tabel 3. Schepenen en Commissarissen in de Broederschap. RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517.

Ook deze these wordt ontkracht door de feiten. Als schepenen zich inschreven, deden ze dit vrij vroeg. Tien van de hier onderzochte personen schreven zich reeds in 1605 in. Vermoedelijk koesterden sommige in deze beginjaren de hoop dat de broederschap als politiek instrument gebruikt kon worden. Het is ook in 1605 dat proportioneel het grootste deel leden een plaats had in de schepenbanken. Deze hoop moet ontkracht zijn in de realiteit. Het aantal inschrijvingen daalt (vier nieuwe machtsbekleders schreven zich in 1606 in, in 1607 waren dat er nog twee), en de helft van hen had reeds een ambt opgenomen voor de inschrijving. In 1605 speelden politieke motieven vermoedelijk nog een stimulerende rol, maar ze gaven niet de doorslag, en ze zouden in belang afnemen.

Enige nuancering is hier op zijn plaats. De vooropgestelde hypothese (dat men veel schepenen zou verwachten in een aartshertogelijke broederschap, hetzij op aandringen van de stad, hetzij door eventuele voordelen die uit lidmaatschap zouden voortvloeien) gaat ervan uit dat de broederschap van de Heilige Jozef de enige was in de stad. In feite waren er verschillende, de meesten ouder dan deze nieuwe verenigingen, en sommigen gesticht in een meer prestigieuze kerk. Het is zeer goed mogelijk dat voor sommige schepenen inschrijving in een andere broederschap, dat andere patronagebanden of andere voordelen bood, meer opportuun leek.

In elk geval schreven de schepenen zich niet massaal in de aartshertogelijke patronage in. Interessant genoeg maken ze wel net van dit patronage gebruik om het eigen prestige te doen toenemen. Of ze er nu zelf massaal lid van werden of niet, de broederschap kon pronken met adellijke, koninklijke en zelfs keizerlijke namen. Dat ze genesteld was in Gent, verschafte de stad een zekere uitstraling. Op verschillende manieren trachtte Gent dit prestige te verzilveren. De broederschapsboekjes zijn er één van. De Franstalige versie draagt het werk nederig op aan de aartshertogen: '*C'est parquoy nous prions voz Altezes Serenissimes qu'elles soyent servies de recevoir en gré ce petit don, qui se presente à icelles, au nom de tous ceux de ladicte Confrerie, qui ne cesseront de prier la divine Maïesté, par l'intercession de ce glorieux saint Patriarche leur bon Patron et Advocat, qu'elle vueille continuer à voz Altezes Serenissimes, ses saintes benedictions, et donner un parfacit accomplissement de leur saint et vertueux desires. De vostre ville de Gand (...)*'.⁸⁴ In het Nederlandstalig werk gaat alle lof uit naar de schepenen van de grootmachtige stad van Gent, en wordt het aandeel van de aartshertogen veeleer weggemoffeld. De broederschap wordt Gents, en staat ten diensten van deze stad. Waar men eerder nog bad voor de hemelse bescherming over de aartshertogen, is men

⁸⁴ M. Pauli, *Manuel de la Confrerie du Glorieux Patriarche S. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1621, pp. 5-6.

nu zeker dat ‘den H. Patriarch by zyne Sone daer boven in dit Hemels Jerusalem voor VV.EE. en geluk-zaliger regeringe is intercederende (...) biddende de HH. Patroonen, ende voorbeeldt van dit broederschap JESUS, MARIA, JOSEPH. VV. EE. ende Gemeente dezer Stadt te nemen in hare bezondere Protectie ende bescherminge’.⁸⁵ Gent is niet langer de stad van de aartshertogen, maar een onafhankelijke en zelfbewuste entiteit die onder goddelijke bescherming staat.

Gent patroneerde de broederschap – de emulatie die de aartshertogen volgens Duerloo voor ogen hadden –, maar deed dat omwille van andere doeleinden. Het kostbare ledenregister dat in de inleiding vermeld werd, is slechts één van de geschenken die ze aan de broederschap gaf. Er werd ondermeer een jaarlijkse rente opzij gelegd voor de vereniging op de zesduizend gulden die de stad ontving via taksen op ‘wynen, wolle, laekens, sant, saedt, ende andersins’.⁸⁶ Daarnaast verleende de stad renten, en fundeerde ze feestdagen, zoals de octaaf van de dag van Sint-Jozef, met bijbehorende processie.⁸⁷ In zekere zin trachtte de stad zo de aartshertogen te vervangen als weldoener en de patronagebanden over te nemen. De dood van de aartshertogen en Magdalena van Trazegnies kan dit vergemakkelijkt hebben.

Voor na de eerste jaren van de broederschap profileerde Gent zich dus als zelfbewuste en trotse stad, die met recht en rede de titel van hoofdstad van Vlaanderen verdiende. Dit voorbeeld waarschuwt tevens voor een te nauwe blik op patronage. Zeker op hoog niveau speelden verschillende belangen mee. De broederschap was niet louter een aartshertogelijk instrument, maar moet in de culturele, religieuze en stedelijke context van de zeventiende eeuw worden geplaatst.

Deze stedelijke context kan een ander opmerkelijk gegeven van de broederschap verklaren – de aanwezigheid van Spaansklinkende namen in de ledenlijsten. Hoewel hun aandeel in de eerste jaren beperkt bleef, duiken na verloop van tijd steeds meer Spaanse namen op. In 1616 zijn er zelfs 238 leden (of 23% van het totaal aantal inschrijvingen in dit jaar) met een onmiskenbare Spaanse naam – twijfelgevallen werden nog buiten beschouwing gelaten. Deze Spanjaarden kunnen tot het hof behoren, maar de veelvuldige vermeldingen van militaire rangen (zoals *alferez* of vaandeldrager) wijzen op een andere verklaring binnen Gent. Sinds Karel V de *Concessio Carolina* afkondigde, prijkte in de binnenstad het Spanjaardenkasteel (ook wel *yglesia del castillo* of *ecclesia Sancti Bavonis arcis*

⁸⁵ M. Pauli, *Handt-Boeckken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, pp. VII-IX.

⁸⁶ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 521, 2v.

⁸⁷ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 518, sf.

Gandavensis genoemd). Het stond onder leiding van een Spaanse gouverneur en werd bevolkt door Spaanse keurtroepen en hun vrouwen en kinderen. Het kasteel bezat een eigen kerk, eigen pastoors, predikanten en biechtvaders, en zelfs eigen broederschappen. In feite kan het Spanjaardenkasteel als een achtste parochie van Gent gezien worden.⁸⁸

De integratie van deze nieuwe parochie in de stad verliep evenwel niet vlekkeloos. In de jaren 1615-1616 ontstonden strubbelingen tussen Gregorio Mendez, de kapelaan-majoor van het kasteel, en de lokale parochiepriesters, over de vraag wie de bevoegdheid had over de Spaanse soldaten die niet in het kasteel verbleven.⁸⁹ Die discussie zou kunnen afgedaan worden als een *fait divers*, ware het niet dat in het bisschoppelijk verslag over de ruzie melding werd gemaakt over een vorige vermaning aan het adres van Mendez, toen hij in 1615 in de kerk van Heilig-Kerst had gepreekt, tegen de wil van de pastoor van de kerk in. In datzelfde jaar duikt de naam van de kapelaan-majoor ook op in de ledenlijst van de broederschap. Het is slechts één van de banden tussen het Spanjaardenkasteel en de broederschap. Ook verscheidene gouverneurs van het kasteel, zoals Augustin de Herrera, Juan de Aranda en zijn vrouw Maria Uytenhove, en Gaspar de Valdes met zijn vrouw Maria de Aranda schreven zich in, evenals verschillende van hun familieleden.⁹⁰ Dit laatste echtpaar had overigens goede banden met de aartshertogen, de bisschop van Gent, en de schepenen – elk van deze partijen zou meter of peter van één van de kinderen van Valdez worden.

Deze persoonlijke band kan de toetreding van het paar en hun familie verklaren. Het biedt echter geen verklaring voor de interesse van de gewone soldaten in de broederschap. De rekening van 1644 vermeldt dat de soldaten 35 gelezen missen in de broederschap hadden gesticht, ter waarde van zestien groten per mis, en daarnaast zouden drie inwoners van het kasteel in de Heilig-Kerstkerk begraven worden.⁹¹ Waarom trokken de soldaten naar andere kerken, terwijl in de vroegere refter van de Sint-Baafsabdij een eigen kerk was gesticht, met eigen altaren en broederschappen? De armoedige staat van deze kerk zat er waarschijnlijk voor iets tussen. Een visitatieverslag uit 1614 verraadt dat de staat van het doopvont en de vaten voor het oliesel onaanvaardbaar waren, en er was geen sacristie of biechtstoel. In 1618 meldde men dat het binnen regende.⁹² De staat

⁸⁸ G. Eryvynck, 'Sprokkelingen uit de Parochieregisters van het Spaans Kasteel te Gent', in *Vlaamse Stam*, vol 45, n° 3 (2009), p. 235.

⁸⁹ Mendez had de dagelijkse leiding over de zielzorg van de inwoners van het Spanjaardenkasteel.

⁹⁰ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517.

⁹¹ SAG (Stadsarchief Gent), MF 537(parochieregisters Spaans Kasteel), nr. 306.

⁹² G. Marechal, 'De Vergeten Gentse Parochie. Het Spaans Kasteel in de 17de Eeuw', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 65 (2011), pp. 156-158.

van de broederschappen was nauwelijks beter. De broederschap van het Heilig Kruis, gevormd door de hoofdwacht, moest haar inkomsten zelfs uit het kaart- en dobbelspel halen. Het is weinig verwonderlijk dat een dergelijke infrastructuur tot weinig devotie opriep. De soldaten zochten een andere oplossing, en vonden de broederschap van Sint-Jozef. Deze heilige kende immers reeds bijzondere populariteit in Spanje – één van de leefkwartieren binnen het kasteel was gewijd aan Jozef – en zijn nieuwe beeld als hemelse strijder moet de Spaanse soldaten hebben aangesproken. Bovendien valt het niet uit te sluiten dat sommige missen in het Spaans werden opgedragen: het broederschapsboekje vermeldt dat op de feestdag van Jozef ‘*diversche Sermoenen in verscheyde Talen*’ werden opgevoerd.⁹³

6. Besluit

De eerste inschrijvingen tonen aan dat de drijvende kracht achter de broederschap het hof was. Het nieuwe project paste immers perfect in de aartshertogelijk ideologie. Gesticht vlak na de val van Oostende, moest de broederschap de heropleving van de katholieke religie én trouw aan de Habsburgers stimuleren. Met Maria als patrones speelde men in op een aloude, lokale devotie voor de heilige, die bovendien reeds lang met de Habsburgers verbonden was. De devotie van de Zeven Weeën werd nieuw leven ingeblazen door de aartshertogen, als deel van hun cultuurpolitiek.

Jozef was, ondanks zijn relatieve onbekendheid, eveneens een logische keuze. Ook hij had zijn strepen reeds verdiend in de kerstening van Nieuw-Spanje, en werd door het Concilie van Trente ook steeds meer op de voorgrond geplaatst in de Oude Wereld. Met name in Spanje was hij populair, door de inzet van Theresia van Avila. Als hervormde, jonge en krachtige krijger zou hij zijn vrouw verwoegen in het spirituele leger van de aartshertogen. Zijn inzet in de Nederlanden zou een groot succes worden – driekwart eeuw na de stichting van de broederschap, zou hij tot patroonheilige van de Zuidelijke Nederlanden worden uitgeroepen.

Albrecht en Isabella konden rekenen op lokale steun en controle. Magdalena van Trazegnies was de bezielster van de broederschap, en zou zo ook herinnerd worden, getuige de broederschapsboekjes en haar portret in de kerk. Zij schakelde ook de pastoor van de Heilig-Kerstkerk in om de dagelijkse werking van de

⁹³ M. Pauli, *Handt-Boeckken van het Broederschap van den Glorieusen Patriarch H. Joseph*, C. Vander Meeren, Gent, 1624, pp. 17.

vereniging op te volgen. Later kwam het beheer echter in handen van de bisschop – op een kleiner schilderij, dat de stichters van de broederschap moest afbeelden, staan niet Magdalena van Trazegnies noch de aartshertogen, maar bisschop Pieter Damant centraal. Deze ontwikkeling volgt de tridentijnse drang naar hiërarchisering en klerikalisering.

Aangezien de broederschap voldeed aan de voorwaarden die Duerloo had opgesteld, is het niet verwonderlijk dat de aartshertogen het nieuwe project steunden. Ze schreven de paus aan voor aflaten (en bekwamen deze), vermoedelijk via Juan de Mancidor; schonken schilderijen, geld, relieken en andere giften aan de broederschap en lieten met hun wapenschild in de kapel duidelijk verstaan dat deze vereniging onder vorstelijke bescherming stond. De wil van de adel – zowel van de grote families in de Zuidelijke Nederlanden, als van de lokale elite te Gent – om dit te emuleren deed de rest. De broederschap kende een enorm succes, met meer dan 8192 leden na de eerste vijftien jaar.⁹⁴ Ondanks latere inzinkingen, zou ze nog tenminste tot het begin van de twintigste eeuw blijven functioneren, lang nadat ze haar oorspronkelijke ontstaansgrond ontgroeid was.⁹⁵

Een deel van haar veerkracht lag in het vermogen van de broederschap andere discours te ondersteunen. Voor Gent werd de broederschap een machtsmiddel, een voorwerp van prestige waarmee ze haar aanspraken op de titel van hoofdstad van Vlaanderen kon waarmaken. Ze zette deze politiek kracht bij door formeel patronage uit te oefenen op de vereniging. Voor de soldaten van het Spanjaardenkasteel bood de broederschap en de kerk van Heilig-Kerst dan weer een aantrekkelijk alternatief voor hun vervallen kerk. Nieuwe invullingen stelden de broederschap dus in staat te overleven, ook wanneer haar belangrijkste begiftigers de dood hadden gevonden.

---

⁹⁴ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 517.

⁹⁵ RAG, reeks 016 (Heilig-Kerstkerk Gent), nr. 518, sf.